

Burjuvazinin Dünyası

İnsanların, yalnızca sahip oldukları şeylere göre değerlendirildikleri bir yüzyılda yaşadığımızı biliyorsun. Her gün yeterince enerjik ya da ciddi olmayan efendiler, toplumdaki ebediyen onlarınmış gibi görünen mertebelerden düşüyor ve zeki, cesur çanaklar onların yerini alıyor.

Mme Motte-Bossut'tan oğluna, 1856¹

Bak çevresindeki küçüklere,
nasıl da ısınıyorlar gülüşündeki sıcaklıkta.
Hepsinin de yüzünde masumiyetin ve sevincin aydınlığı var.
O, kutsal [baba],
ötekiler onurlandırıyor onu; o, onları, onlar onu seviyor.
O, kararlıdır, ötekiler onu sayar;
O, katıdır, ötekiler ondan korkar.
Onun dostları, insanlar arasında kusursuzdur
O, düzeni şaşmaz evine gider.

Martin Tupper, 1876²

I

Şimdi burjuva toplumuna bakacağız. En yüzeyde olanlar, bazen en derin görüngülerdir. Ele aldığımız dönemde gelişiminin doruğuna ulaşmış olan bu toplumu çözümlenmeye, üyelerinin giysilerinden ve evlerinin içinden başlayalım. 'İnsanı adam yapan kılığıdır' der bir Alman atasözü ve hiçbir çağ bu atasözünün anlamını, toplumsal hareketliliğin sayısız insanı tarihsel olarak yeni (ve üstün) toplumsal rollere, dolayısıyla da bu rollere uygun kılıklar içine soktuğu bu çağdan daha iyi bilemez. Avusturyalı Nestroy'un, (kızıl saçlı yoksul bir adamın yazgısının, siyah bir perukanın ele geçirilmesi ve sonra kaybedilmesiyle çarpıcı bir biçimde nasıl değiştiğinin anlatıldığı) acıklı güldürüsü *The Talisman*'ı yazmasının (1840) üzerinden fazla zaman geçmemiştir. Ev, burjuva dünyasının simgesel özüyüdü; çünkü bir burjuva, ancak burada toplumunun sorunlarını ve çelişkilerini untabiliyor ya da yapayolarak bertaraf edebiliyordu. Burjuva, hatta küçük burjuva aile, onu olanaklı kılan ve varlığını tanımlayan maddi eşyalarla kuşatılmış uyumlu, hiyerarşik mutluluk yanılısamasını; nihai ifadesini, bu amaçla sistemli biçimde geliştirilmiş ev içi ayinlerinde, özellikle Yılbaşı kutlama-

sında bulan hayali bir yaşamı ancak ve ancak burada sürdürebiliyordu. Dickens'in kutsadığı Yılbaşı yemeği, (Almanya'da icat edilmiş, ama kraliyet himayesinde İngiltere'de de hızla tutmuş) Yılbaşı ağacı, —en iyisi Almanca *Stille Nacht* olan— Yılbaşı şarkısı, aynı anda hem dışarıdaki dünyanın soğukluğunu, hem de içerideki aile ortamının sıcaklığını ve bu ikisi arasındaki karşıtlığı simgelemekteydi.

Yüzyıl ortasında burjuva evinin yarattığı en dolaysız izlenim, tıksıklık ve gizlenmedir; çoğu zaman perdelerle, minderlerle, giysilerle, duvar kağıtlarıyla gizlenmiş ve ne türden olursa olsun her zaman ince ince işlenmiş bir nesnelere yığılı. Yıldızsız, işlemsiz, nakışsız, hatta kadife kaplamasız hiçbir resim, yüz geçirilmemiş ya da üstü örtülmemiş hiçbir koltuk, püskülsüz hiçbir kumaş, cilâlanmamış hiçbir ahşap, giydirilmemiş hiçbir yüzey yoktur. Bunun, zenginlik ve statünün bir göstergesi olduğuna kuşku yoktu. Biedermayer mobilyalarının sade güzelliği, Alman taşra mali burjuvazisinin yaradılıştan gelen zevkinden çok, darlığını yansıtmaktaydı ve burjuva evlerindeki 'hizmetçi' odaları olabildiğince çıplaktı. Eşyalar, maliyetleri konusunda bir fikir vermektedir; çoğu ev eşyasının hâlâ büyük ölçüde el emeğiyle yapıldığı bir dönemde incelik, pahalı malzemelerle birlikte bir maliyet kalemiydi. Para, aynı zamanda rahatlığı da satın almaktaydı; o nedenle rahatlık, yaşantılanan bir şey olmanın yanında gözle görülür bir şeydi de. Ancak, eşyalar salt yararlı veya statü ve başarı simgesi olmakla kalmıyordu. Burjuva yaşamının gerek tasarısı gerekse gerçekliği olarak, hatta insanın *dönüştürücülere* olarak, birer kişilik ifadesi olarak da kendi başlarına değerleri vardı. Bütün bunlar evde ifadesini bulmakta ve yoğunlaşmaktaydı. O nedenle birer içsel birikimdir.

Tıpkı evler gibi evdeki eşyalar da *mazbuttu* ve esas olarak ekonomik girişim için kullanılan bu sözcük, yapılabilecek en büyük methiyeydi. Dayansın diye yapılmışlardı ve öyleydiler. Aynı zamanda da, ufak tefek süsler bir yana bırakılırsa, tasarımlarında şaşırtıcı biçimde işlevselliklerini koruyan kitaplarda ve müzik aletlerinde olduğu gibi tam da mevcudiyetleriyle bu özelemleri temsil etmediklerinde ya da mutfak takımları ve bavul türünden eşyalarda olduğu gibi tamamen yarara yönelik değilseler, güzellikleriyle yaşamın ulvi ve manevi özelemlerini dile getirmeliydiler. Güzellik, süsleme demektir; çünkü burjuvazinin evlerinin ve içlerini dolduran eşyaların yapımında, büyük trenlerde ve buharlı gemilerde olduğu gibi, kendi başına manevi ve ahlaki bir gıda olacak kadar görkemli çok az şey bulunmaktaydı. *Büyük trenlerle buharlı gemilerin* dış tarafları, işlevselliklerini koruyordu; yalnızca içleri, (o da yeni tasarlanmış Pullman koltuklarla (1865) birinci sınıf buharlıların salonları ve kamaraları gibi)

burjuva dünyasına ait oldukları ölçüde, *décor* edilmekteydi. O nedenle güzellik, süsleme; nesnelere yüzeylerine uygulanan bir şey anlamına gelmekteydi.

Bu anlamda, mazbutluk ve güzellik arasındaki bu ikilik, maddi olanla ideal olan, bedensel olanla tinsel olan arasında, burjuvazinin dünyasına özgü keskin bir ayrımı ifade etmekteydi; ama, bu ikilik içersinde tinsel ve ideal olan, maddeye bağımlıydı ve ancak madde aracılığıyla ya da en azından onu satın alabilecek para aracılığıyla dile getirilebilirdi. Hiçbir şey müzikten daha tinsel değildi, ancak müziğin burjuvanın evine karakteristik giriş biçimi, (gerçek burjuva değerlerine özlem duyan daha ılımlı tabakalar için daha kullanışlı olan dik –*piano*– biçimde yapıldığında bile) olağanüstü büyük, ince ve pahalı bir aygıt olan piyanoyla olmaktadır. Burjuvazinin ev dünyası, onsuz eksikti; burjuvanın kızı, onun üzerinde bitmeyen gamlar geçmek zorundaydı.

Burjuva olmayan toplumlar için apaçık bir şey olan ahlak, maneviyat ve yoksulluk arasındaki bağ, tamamen kopmadı. Sadece yüce şeylerle uğraşmanın, kazanç getiren bir şey olmadığı kabul edilmekteydi. Bunun tek istisnası, müşterisi olan belli sanatları; ama, o zaman bile başarı ve mutluluk, ancak yaş kemale erdiğinde kısmet oluyordu. Her şeye rağmen, kültürün büyük saygı gördüğü bu muhitlerde yoksul öğrenciler ya da genç sanatçılar, Pazar yemeklerinde özel öğretmen ya da konuk sıfatıyla burjuva ailesinin bir alt parçası olarak kabul görürlerdi. Ama buradan, maddi başarıyla zihinsel başarı peşinde koşmak arasında kesin bir çelişki bulunduğu sonucu çıkartılmıyordu, tersine biri olmadan öteki olmazdı. Romancı E. M. Forster'in burjuvazinin Pastırma yazında dile getireceği gibi: "Hisse senetleri çıkageldi, yüksek fikirlere gün doğdu." Bir filozof için en uygun yazgı, George Lukacs'ta olduğu gibi, bir bankerin oğlu olarak doğmaktı. Almanca bilme, *Privatgelehrter* (ya da bağımsız bilgin) olma şansı, özel gelire dayanmaktaydı. Yoksul Yahudi âlimin, en zengin eşrafın kızıyla evlenmesi isabetli olurdu; çünkü, bilgiye saygı duyan bir topluluğun, bilginlerini övgüden daha elle tutulur şeylerle ödüllendirme-
mesi akıl alır şey değildi.

Maddeyle ruh arasındaki bu ikilik, mesafeli gözlemcilerin, yalnızca yaygın değil, burjuva dünyasına özgü temel bir nitelik olarak da gördükleri ikiyüzlülüğü içermekteydi. Bu özellik, hiçbir yerde cinsellik alanında olduğu kadar, sözcüğün tam anlamıyla gözle görülür değildi. Gerçi, resmi ahlakla insan doğasının istemleri arasındaki uçurumun giderilemez olduğu bir yerde –ki bu dönemde çoğunlukla böyleydi– bilinçli ikiyüzlülük çok daha sık gözlenen bir şey olmakla birlikte, bu, ondokuzuncu yüzyıl

ortalarının (erkek) burjuvasının (ya da öyle olmak isteyen birinin), vazettiği ahlakla uyuşmayan bilinçli davranışlar gösteren namussuz biri olması anlamına gelmez. New York'un ünlü püriten vaizi Henry Ward Beeches, ya evlilik dışı fırtınalı aşk ilişkilerinden uzak duracaktı ya da kendine, cinsel kısıtlamaların önde gelen savunucularından biri olmasını gerektirmeyen bir meslek seçmek zorundaydı (Fakat, mahremiyeti güçleştirecek inançlara sahip güzel feminist ve özgür aşk savunucusu Victoria Woodhull ile 1870'lerin ortalarında yollarını birleştiren kötü talihe yakınlık duymamak mümkün mü?)* Fakat, son dönemlerde 'Öteki Victorianlar' üzerine yazan pek çok yazarın yaptığı gibi, çağın resmi cinsel ahlakını göz boyamaktan ibaret sanmak, tamamen anakronik bir tutum olur.

Öncelikle, halkın kabul edemeyeceği kadar güçlü cinsel zevkleri olanların (örneğin taşra kentlerindeki püriten seçmenlere ya da saygın eşcinsel işadamlarına bağımlı olan seçkin politikacıların) arasındaki ikiyüzlülüğü saymazsak, dönemin ikiyüzlülüğü yalnızca basit bir yalandan ibaret değildir. Çifte standartın (evli olmayan burjuva kadınlar için iffet, evli olanlar için sadakat, bütün genç burjuva erkeklerin—belki evlenme yaşına gelmiş orta ve üst sınıflardan kızlar dışında—bütün kadınların özgürce peşinden koşması ve evli olanlar için hoşgörülebilir bir sadakatsızlık) açıkca kabul edildiği çoğu Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı ülkelerde ikiyüzlülüğün söz etmek çok zordu. Aksi halde burjuva ailesinin ya da mülkünün istikrarının tehlikeye düşebileceği durumlarda ağzı sıkı tutmak dahil, burada oyunun kuralları tam anlamıyla anlaşılıyordu: Orta sınıftan her İtalyanın bugün de bildiği gibi, ihtiras başka şey, 'çocuğumun annesi' tümüyle başka bir şeydir. İkiyüzlülük, bu davranış kalıbına ancak, burjuva kadınların bu oyunun tamamen dışında oldukları, dolayısıyla kendileri dışındaki kadınların ve erkeklerin bildiklerini bilmedikleri varsayıldığı ölçüde girmektedir. Protestan ülkelerde, cinsel baskının ve sadakatin her iki cinsi de bağladığına inanılmaktaydı; fakat, tam da bu ahlakı çiğnemiş olanların bile bunu böyle hissetmesi, onları ikiyüzlülüğün çok kişisel bir azaba sürüklemekteydi. Böyle durumdaki birine salt bir sahtekâr gözüyle bakmak hiç meşru değildir.

Öte yandan, burjuva ahlakı çok büyük ölçüde fiilen uygulanmaktaydı; daha doğrusu, 'saygıdeğer' çalışan sınıflar hegemonik kültürün değerlerini

* Eşit ölçüde çekici ve özgür iki kızkardeşten biri olan bu muhteşem kadın, Enternasyonal'in Amerikan seksiyonunu özgür aşk ve maneviyatçılık propagandası yapan bir organa dönüştürme gayretlerinden dolayı zaman zaman Marx'ı kızdırdı. Mali işleriyle ilgilenen Commodore Vanderbilt ile ilişkileri sayesinde, bu iki kızkardeşin durumu hayli iyiydi. Sonunda Victoria Woodhull, iyi bir evlilik yaptı ve arkasında saygın bir ad bırakarak İngiltere'de Bredon's Norton'da, Worcestshire'da öldü.³

benimsedikçe ve tanım gereği bu ahlakın takipçiliğini yapan alt orta sınıflar kalabalıklaştıkça, bu ahlak da giderek etkinliğini artırmış olmalıdır. Bu konular, ondokuzuncu yüz yıl referans kitaplarının üzülmeye kabul ettikleri gibi, fahişeliğin ulaştığı düzeyi belirlemeye çalışan bütün girişimleri fiyasko olarak görüp hiçe sayan burjuva dünyasının 'ahlakla ilgili istatistikler'e duyduğu yoğun ilgiye bile karşı koydu. Evlilik dışı belli tür cinsel ilişkilerle yakından ilişkili olduğu açık cinsel hastalıkları belirlemeye yönelik tek kapsamlı girişim de fazla bir şey ortaya koymadı; bunun tek istisnası, (bekleneceği gibi) Prusya idi. Cinsel hastalıklar, megapolis Berlin'de, taşradan çok daha fazlaydı (aynı zamanda, kentlerin ve köylerin büyüklüklerine göre normal olarak azalma eğilimi göstermekteydi); limanların, askeri kışlaların ve yüksek eğitim kurumlarının, yani evlerinden uzakta yaşayan evli olmayan genç erkeklerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde uç noktaya varmaktaydı.* Sözelimi Victoria İngilteresi'nde ve Birleşik Devletler'de ortalama bir orta sınıf, alt orta sınıf ya da 'saygıdeğer' çalışan sınıf üyesinin, cinsel ahlakla ilgili kendi ölçütlerine uygun biçimde yaşayamadığını varsaymak için neden yoktur. III. Napoleon'un Parisi'nde, tek başlarına ya da genç Amerikalı erkeklerle çıkmak için anababalarından izin kopartan ve özgürlükleriyle sinik gece kurtlarını şaşırtan Amerikalı genç kızlar, cinsel ahlak konusunda, mütemediyen Victoria dönemi İngiltere'sinde yaşanan ahlaksızlıkları sergileyen dergiler kadar, hatta belki de daha güçlü birer kanıttır.⁵ Freud öncesi bir dünyayı, Freud sonrasına ilişkin ölçütlerle değerlendirmek ya da o dönemin cinsel davranışlarının bizimkilere benzemesi gerektiğini varsaymak, tamamen gayri meşrudur. Çağdaş ölçütlerle bakıldığında, (birer laik manastır olan) Oxford ve Cambridge üniversiteleri, cinsel patolojinin seyir defterleri gibi görünmektedir. Küçük kızların çıplak fotoğraflarını çekmek gibi bir tutkusu olan bir Lewis Carroll hakkında bugün ne düşünüyoruz? Victorian ölçütlerle, en kötü erdemsizlikleri şehvetten çok oburluktan ve üniversitedeki çok sayıda öğretim görevlisinin genç erkeklerden aldıkları (neredeyse kesinlikle –tam da terimin gösterdiği gibi– 'platonik') duygusal keyif, müzmin bekârların doğal hevesleri arasındaydı. İngilizcedeki 'aşk yapmak' deyişini, doğrudan cinsel ilişkinin eş anlamlısı yapan bizim çağımızdır. Burjuva dünyası, kafasını cinsellikle bozmuştu; ama bu, mutlaka cinsel gevşeklik anlamına gelmiyordu: Roman yazarı Thomass Mann'ın çok açık biçimde gördüğü gibi, burjuva halk-mitinin karakteristik Nemesis'i, *Dr Faustus*'ta besteci

* Prusyalı doktorlardan, 1900 nisanında tedavi görmekte olan bütün zührevi hastaların sayısını verineleri istendi. Bu rakamların, önceki otuz yıldan çok farklı olduğuna inanmak için bir neden yoktur.⁴

Adrian Leverkuehn'in frengisi gibi, [Tanrının] inayetinden *tek* bir düşüşü izledi. Korkularının aşırılığı, hakim olan bölnlüğü veya masumiyeti yansıtmaktadır.*

Ne var ki, cinselliğin burjuva dünyasında ne denli güçlü bir öge olduğunu, burjuvazinin kılık kıyafetinde, baştan çıkarmayla yasağın olağandışı birlikteliğinde çok açık bir biçimde görmemize olanak veren, tam da bu masumiyettir. Victoria döneminin burjuvası, kat kat sarınmıştır; tropik yerlerde bile yüzü dışında pek az yeri açıktadır. Birleşik Devletler'de olduğu gibi uç örneklerde, (masa bacağı gibi) insan bedenini anımsatan nesnelere bile gizlenmekteydi. Aynı zamanda, her ikincil cinsel özellik, gülünç biçimde öne çıkartılmaktaydı (Ama, asla 1860'larda ve 1870'lerde olduğu kadar değil): Erkeklerin saçları ve sakalları, kadınların saçları, göğüsleri ve kalçaları; takma topuzlar, *culs-de-Paris* vs. ile aşırı ölçüde büyütülmekteydi.** Manet'in ünlü *Déjeuner sur l'Herbe*'sinin (1863) yarattığı şaşırtıcı etki, erkeklerin kılığının mutlak saygınlığıyla kadının çıplaklığı arasındaki karşıtlıktan ileri gelmektedir. Burjuva uygarlığının, kadının özünde tinsel bir varlık olduğunu vurgularken gösterdiği keskinlikte, hem erkeklerin böyle varlıklar olmadığı, hem de cinsler arasındaki malum fiziksel çekimin, değerler sistemine uygun düşmeyeceği imlenmekteydi. Başarı, zevkle bağdaşan bir şey değildi; bugün bile hâlâ yarışmaya dayalı sporların folkloründe bunu görmek mümkündür: Büyük maçlardan ya da dövüşlerden önce sporculara evlenmeme yemini ettirilir. Daha genel olarak, bu uygarlık içgüdülerin bastırılmasına dayanmaktaydı. Sonraki kuşaklar tarafından baskıya son vermeye bir davet gibi yorumlanmasına karşın, burjuva psikologların en büyüğü olan Sigmund Freud, bu önermeyi kuramının köşe taşı yapmıştır.

Peki, kendi başına hiç de akıl almaz olmayan bir görüş, orta sınıfın toplumsal özelemlerini ve rollerini geleneksel olarak tanımlayan *juste milieu* [altın orta] ve ölçülülük ülküsüyle (Bernard Shaw'un, o her zamanki zekâsıyla gözlemleyeceği gibi) karşıtlık gösteren, tutkulu, hatta hastalıklı bir aşırılığı neden benimsedi?⁷ Orta sınıfa özgü özelemler merdivenin alt basamakları için bunun yanıtı kolaydır. Yoksul bir adam, kadın, hatta çocukları, yalnızca kahramanca çabalarla ahlaki düşkünlüğün batağından

* Protestan ülkelerde geçerli olan ahlaki ölçütlerin gücü, Kuzey Amerika'daki köle sahiplerinin kadın kölelerine davranışında kendini göstermekteydi. Beklenenin ve Katolik-Akdeniz ülkelerine hakim olan ethosuna tersine –"tatlı bir demirhindi ile melez bir bakire gibisi yoktur" der bir Küba atasözü–, köleci Güney'in taşrasında melezliğin, daha doğrusu piçliğin oldukça az olduğu görülmektedir.⁶

** Alt kısımları tamamen örtmekle birlikte belin belli belirsiz öne çıkarılmış kalçalarla zıtlığını aşırı vurgulayan çemberli etek modası, 1850'lerin geçiş evresine özgü bir modaydı.

kurtulup saygıdeğerlik mertebesine yükselebilir, kendi konumlarını burada tanımlayabilirlerdi. İsimli Alkolikler üyesine gelince, burada uzlaşmacı bir çözüm olamazdı: Alkol ya toptan bırakılırdı ya da insan yeniden alkol alışkanlığına geri dönerdi. Gerçekten de, o dönemde Protestan ve püriten ülkelerde de yayılma eğilimi gösteren alkolü toptan bırakma hareketi, bunu açık biçimde göstermektedir. Bu, alkolizmi toptan yok etmeyi, hatta sınırlamayı bile değil, kişiliğinin gücünü kanıtlamış, böylelikle saygıdeğer olmayan yoksullardan farkını koymuş bireyler grubunu tanımlamayı ve diğerlerinden ayırmayı amaçlayan bir hareketti. Cinsel püritenlik de aynı işlevi gördü. Fakat bu, ancak burjuva saygınlığının hegemonyasını yansıttığı ölçüde 'burjuva' bir görüngüydü. Samuel Smiles'ı okumak ya da 'kendine yetmenin' ve 'kendini yetiştirme'nin diğer biçimlerini hayata geçirmek, kişiyi burjuva tarzı başarıya hazırlamak yerine bizzat bu başarının yerini aldı. Alkolün bırakılmış olması, 'saygıdeğer' zanaatkâr ya da kâtip düzeyinde çoğu zaman ödülün ta kendisiydi.

Burjuvazinin cinsel püritenliği sorunu daha karmaşıktır. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarının burjuvasının safkan olduğu, dolayısıyla fiziksel baştan çıkarılmaya karşı sağlam barikatlar dikmek zorunda olduğu inancı, ikna edici olmaktan uzaktır. Ayartıyı olduğundan büyük gösteren şey, 1860'ların Parisi'ndeki fuhuşu anlatan bir roman olan Emile Zola'nın *Nana*'sındaki Katolik püriten Kont Muffat örneğinde olduğu gibi, düşmeyi daha da dramatik hale getiren kabul edilmiş ahlaki ölçütlerin aşırılığıydı. Göreceğimiz gibi, sorun elbette belli ölçülerde ekonomikti. Aile, burjuva toplumunun yalnızca temel toplumsal birimi değildi, aynı zamanda burjuva toplumunun mülkiyet ve iş dünyasına ait bir birimdi ve kadınları, katı bir adetle burjuva öncesi *virgines intactae* [el değmemiş bakireler] geleneğinden devşiren bir kadın-artı-mal ('evlilik drahoması') değişim sistemi aracılığıyla bu tür diğer birimlerle bağlantılıydı. Hiçbir şeyin bu aile birimini zayıflatmasına izin verilemezdi; ama hiçbir şey bu birime, 'uygunsuz' (yani ekonomik bakımdan arzu edilir olmayan) talipler ve gelinler yaratan, kocaları karılarından ayıran ve müşterek kaynakların heba olmasına yol açan kontrolden çıkmış fiziksel tutkudan daha açık biçimde zarar vermiş değildi.

Fakat, gerilimler yalnızca ekonomik değildi. Bu gerilimler, özellikle ele aldığımız dönemde çok büyüktü; perhiz ahlakı, ölçülülük ve kendini tutma, bu dönemde burjuvazinin başarılarının gerçekliğiyle çarpıcı biçimde çelişmekteydi. Burjuvazi, artık ne ailenin kıtlık ekonomisi içinde, ne de toplumun yüksek sosyetenin ayartularından uzak bir tabakasında yaşıyordu. Sorunu, tasarruftan çok harcamaydı. Çalışmayan burjuvaların sayısı giderek artmakla kalmadı -Cologne'de, gelir vergisi ödeyen *rantiye-*

lerin sayısı, 1854'de 162'den 1874'te yaklaşık 600'e çıktı⁸—; bir sınıf olarak siyasi iktidarı eline geçirmiş olsun olmasın, başarılı burjuvazi, zaferini para harcamanın dışında hangi yolla kanıtlayacaktı? *Parvenu* (yeni—zen-gin) sözcüğü, har vurup harman savuranla otomatik olarak eş anlamlı hale geldi. Bu burjuvalar, ister aristokrasinin yaşam tarzını taklit etmeye çalışmış olsunlar, isterse sınıf bilincine sahip Krupp ve onun Ruhr'daki hemcinsleri kodamanlar gibi, kendilerine, ünvanlarını reddettikleri *Junker*-lerinkine koşut ve onlarınkinden daha etkileyici şatolar ve endüstriyel—feodal imparatorluklar kurmuş olsunlar, para harcamak ve bunu da yaşam tarzlarını kaçınılmaz olarak püriten olmayan aristokrasinin yaşam tarzına yaklaştıracak (hatta kadınları söz konusu olduğunda geçecek) biçimde yapmak zorundaydılar. 1850'lerden önce bu, görece birkaç ailenin sorunu-ydu; Almanya gibi bazı ülkelerdeyse neredeyse izi bile yoktu. Oysa, şimdi bir sınıf sorunu olup çıkmıştı.

Bir sınıf olarak burjuvazi, aynı aileden eşit ölçüde dinamik ve yetenekli işadamlarının çıkmasını nasıl sağlayacağı gibi eş önemde maddi bir sorunu çözmeyi başaramadığı gibi, (bunun sonucunda kız çocukların rolleri arttı ve iş yaşamına taze kan getirdiler), ahlaken tatmin edici bir biçimde para kazanmayı ve harcamayı birleştirmekte de büyük zorluk çekti. Wuppertal'da, banker Friedrich Wichelhaus'un (1810–86) dört oğlundan sadece Robert (doğumu 1836) banker oldu. Diğer üçü (doğumları 1831, 1842 ve 1846), hayatlarını toprak sahibi ve akademisyen olarak geçirirken, iki kızı (doğumları 1829 ve 1838), aralarında Engels ailesinin bir üyesinin de bulunduğu sanayicilerle evlendi.⁹ Burjuvazinin tam da uğruna çabaladığı şey, yani kâr, yeterince servet yarattığında, yeterince güdüleyici bir etken olmaktan çıktı. Yüzyılın sonuna doğru burjuvazi, geçmişten elde edilen kazançlarla desteklenen, para kazanmayı ve harcamayı birleş-tiren en azından geçici bir formül buldu. 1914 felaketinden önceki bu son on yıllar, sağ kalanların geriye dönüp baktıklarında matemini tuttuk-ları 'pastırma yazı', burjuva yaşamının *belle époque*'u olacaktı. Fakat, ondo-kuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğindeki çelişkiler, belki de en kronik çeliş-kilerdi: Çalışma ve haz bir arada var olmaktaydı, fakat birbirleriyle sürekli çatışıyorlardı. Öte yandan, cinsellik bu çelişkinin kurbanlarından biri, ikiyüzlülükse galibiydi.

II

Kıyafetler, duvarlar ve nesnelere takviye edilmiş burjuva ailesi, çağın en gizemli kurumuydu. Çünkü, geniş bir edebiyatın da tanıklık ettiği

gibi, püritenlik ile kapitalizm arasında bağlantı kurmak ya da tasarlamak kolay olsa da, ondokuzuncu yüzyıl aile yapısıyla burjuva toplumu arasındaki ilişki hâlâ karanlıktır. Gerçekten de, bu ikisi arasında görünürde var olan çelişkiye fazla dikkat gösterilmemiştir. Kârı amaçlayan rekabetçi bir girişim ekonomisine, diğerlerinden yalıtılmış durumdaki bireyin çabalarına, haklarda ve fırsatlarda eşitliğe ve özgürlüğe kendini adanmış bir toplumun, neden bütün bunları toptan yadsıyan bir kuruma dayanması gerekmektedir?

Bu toplumun temel birimini oluşturan tek-ailelik ev, hem ataerkil bir otokrasiydi, hem de bir sınıf olarak burjuvazinin (ya da kuramsal sözcülerinin) suçladığı ve yok ettiği bir toplum türünün (yani, bir kişisel bağımlılık hiyerarşisinin) mikrokozmosuydu.

“Orada sağlam bir bilgelikle yönetir baba, koca, efendi.
Saadetle doldurur evi, bekçi, rehber ve yargıç gibi.”¹⁰

Onun [babanın] altında –yine Atasözleri Filozofu Martin Tupper’dan aktarmaya devam edersek–, oradan oraya koşuşturan ‘evin iyilik meleği, ana, kadın ve evin hanımı’¹¹ vardır. Büyük Ruskin’e göre onun işi:

I ev halkını hoş tutmak
II lezzetli yiyeceklerle beslemek
III giydirmek
IV tertipli olmalarını sağlamak
V öğretmek”¹²

ti.

Gariptir ki, bu görev için kadının ne zekâ göstermesine, ne de bilgili olmasına gerek vardı (Charles Kingsley’in dediği gibi, “Sen iyi olmaya bak tatlı kız, akli sahibine bırak.”) Bu, burjuva ev kadınının yeni işlevinin (burjuva kocasının kendisini el bebek gül bebek yaşattığını caka satarak etrafa göstermek) ev idaresinin eski görevleriyle çelişmesinden değil yalnızca, aynı zamanda kadının erkek karşısındaki aşağı konumunu kanıtlama zorunluluğundan dolayı böyleydi:

“Akıllı kadın mı? Ne nadide bir şey, ama dikkat et aşmasın haddini:
Çünkü kadın itaat etmelidir aklın sahibi gerçek efendiye.”¹³

Ancak, bu şirin, cahil ve budala kölenin de, varlığıyla burjuvaziye toplumsal bakımdan kendi aşağısında olanlardan ayıran hizmetçiler üzerinde

(burada da efendi *pater familias** [aile babası] olduğundan, çocuklar üzerinde o ölçüde değilse bile) bir efendilik göstermesi gerekmekteydi. Bir 'hanımefendi', çalışmayan, dolayısıyla çalışmayı başka birine buyuran biri olarak tanımlanabilirdi;¹⁵ onun üstünlüğünü oluşturan şey bu ilişkiydi. Toplumbilim açısından çalışan sınıflarla orta sınıf arasındaki fark, hizmetçi tutanlarla potansiyel hizmetçiler arasındaki farktı; Seebohm Rowntree'nin, yüzyılın sonunda York kentiyile ilgili öncü nitelikli toplumsal alan araştırmasında da bu biçimde kullanılmıştı. Sayıları giderek artan hizmetçiler, ezici oranda kadındı –1848 ile 1881 arasında İngiltere'de ev işlerinde ve kişisel hizmetlerde çalışan erkeklerin yüzdesi, yaklaşık olarak yüzde yirmi-den yüzde on ikiye gerilemişti–; o yüzden ideal bir burjuva evi, aralarında hiyerarşik olarak derecelenen bir yığın kadına hükmeden bir erkek efendiden; büyüdüklerinde, hatta –İngiliz üst sınıfları arasında– okula başlama yaşına gelir gelmez evden ayrılacak olan çocuklardan oluşmaktaydı.

Fakat, ücret almasına, dolayısıyla ekonomideki erkek işçinin evcimen bir benzeri olmasına karşın, (nadiren erkek, çoğu zaman kadın olan) hizmetçi, özünde tamamen farklıydı; çünkü, işverenle esasen nakit para ilişkisi değil, (aslında pratik amaçlardan ötürü bütünüyle) kişisel bağımlılık ilişkisi içersindeydi. Kendisiyle ilgili her şey kesin olarak belirlenmişti ve evin yavan biçimde döşenmiş tavanarasında yaşadığından, üzerinden denetim hiç eksik olmazdı. Giydiği önlükten ya da üniformadan, (onsuz iş bulamayacağı) iyi davranışlara ya da 'kişiliğe' sahip olduğunu belirten tavsiye mektubuna kadar kendisiyle ilgili her şey, bir iktidar ve bağımlılık ilişkisini simgelemekteydi. Kişisel ilişkiler bakımından eşitsizliği köleci toplumlarda olduğundan daha fazla dışlamadığı gibi, hatta onları teşvik de etti (Gerçi bütün yaşamını bir ailenin hizmetinde geçirmiş her dadiya ya da bahçivana karşılık, hamile kalıncaya, koca ya da başka bir iş buluncaya kadar evlerde kısa süreli çalışan yüzlerce kızın bulunduğu unutulmaması gerekir). Can alıcı mesele şudur: Burjuva aile yapısı, burjuva toplum yapısıyla açık biçimde çatışmaktaydı. Burjuva ailesinde, özgürlüğün, fırsatın, nakit paranın ve bireysel kazanç güdüsünün hiçbir hükmü yoktu.

Bunun nedeni, burjuva ekonomisinin kuramsal modelini oluşturan bireyci Hobbesçu anarşizmin, aileninki dahil hiçbir toplumsal örgütlenme biçimine temel sağlayamamış olmasına bağlanabilir. Gerçekten de, bir açıdan burjuva ailesi, dış dünyayla kasıtlı bir karşıtlık halindeydi; savaş

* "Yine çocuklar da, taptıkları babalarını mutlu etmek için ellerinden geleni yaptılar; esinlendiler, çalıştılar, anlattılar, kompozisyonlar yazdılar, piyano çaldılar." Bunlar, Kraliçe Victoria'nın kocası Albert'in doğum gününü kutlarken edilen sözlerdir.¹⁴

alanını andıran bir dünyada bir barış vahası gibiydi (*le repos du guerrier*) [savaşçı sofrası]. Bir Fransız sanayicinin karısı, 1856'ta oğullarına şöyle yazmıştı:

“Biliyorsun, erkeklerin ancak çalıştıkları kadar değerli olduğu bir yüzyılda yaşıyoruz. Hergün gözü pek ve akıllı bir yardımcı çıkıyor, sanki hep ona ait olacaktı gibi görünen bir mevkiden, gevşekliği, ciddiyetsizliği yüzünden indirilen ustasının [efendisinin] yerini alıyor.”

İngiliz tekstil üreticileriyle rekabete tutuşmuş olan kocası “ne savaş” diye yazıyordu; “pek çoğu bu mücadelede ölecek, daha da fazlası vahşice yaralanacak.”¹⁶ Evlerini anlatırken barış eğretilmesi kullanmaları gibi, savaş eğretilmesi de, ‘varoluş mücadelesi’nden ya da ‘en uygunun hayatta kalması’ndan söz ederken dillerinden doğallıkla düşürmedikleri bir şeydi; ev, dışarıda asla tatmin bulamayacağı ya da tatmin bulduğunu itiraf edemeyeceği için hiçbir zaman mutlu olamayan “kalbin, özlemlerini giderdiği, sevinçten uçtuğu bir zevk yeri”ydi.¹⁷

Fakat aynı zamanda, kapitalizmin üzerine dayandığı temel eşitsizlik, zorunlu ifadesini burjuva ailesinde bulmaktaydı. Hiçbir biçimde kolektif, kurumlaşmış, geleneksel eşitsizliklere dayanmadığından, bağımlılığın bireysel bir ilişki olması gerekiyordu. Üstünlük, birey için son derece belirsiz bir şey olduğundan, kalıcı ve emin bir biçim alması gerekmişti. Üstünlüğün temel ifadesi, salt değişim ilişkisinde ifadesini bulan para olduğundan, birilerinin başkaları üzerindeki tahakkümünü gösteren diğer ifade biçimlerinin de buna eklenmesi gerekmişti. Kadınların ve çocukların bağımlılığına dayalı ataerkil bir aile yapısında, kuşkusuz yeni bir yan yoktu. Ancak, bir burjuva toplumunun bu aile yapısını mantıksal olarak dağıtmasını ya da dönüştürmesini beklerken –çünkü gerçekten de daha sonra onu parçalayacaktı–, burjuva toplumunun klasik evresi, tam tersine onu güçlendirdi ve abarttı.

Bu ‘ideal’ burjuva ataerkil yapının, gerçekliği fiilen temsil etmekten ne denli uzak olduğu bambaşka bir konudur. Bir gözlemci, tipik bir Lilleli burjuvayı, “Tanrıdan, fakat her şeyden çok karısından korkan ve *Echo du Nord* okuyan biri”¹⁸ olarak özetlemişti. Burjuva aile yaşamına ilişkin olguların bu biçimde okunması, (zaman zaman patalojik abartılar halini alarak, çocuğun–kadının müstakbel koca tarafından seçilmesi ve şekillendirilmesiyle ilgili erkeksi hayallere varan, ama bazen de uygulanma olanağı bulan) kadının çaresizliğine ve bağımlılığına ilişkin erkeklerin formüle ettiği kuramlar kadar olası bir anlama biçimidir. Yine de, bu

dönemde burjuva ailesinin ideal–tipinin varlığı, hatta güçlenmesi anlamıdır ve sistemli bir feminist hareketin, orta sınıftan kadınlar arasında ve herhalükârda Anglo–Sakson ve Protestan ülkelerde bu dönemde başlamasının nedenlerini açıklamaya yeter.

Ne var ki, burjuva evi, bireyin içinde faaliyet gösterdiği (ondokuzuncu yüzyılın toplumsal ve ekonomik tarihinin büyük bölümünü özünde bir hanedan meselesi haline getiren ‘Rothschildler’, ‘Krupplar’ ya da ‘Forstyeler’ gibi) daha geniş bir aile ilişkisinin çekirdeğiydi sadece. Fakat, geçen yüzyıl zarfında bu aileler hakkında muazzam miktarda malzeme birleşmiş olmasına karşın, ne sosyal antropologlar ne de (aristokratik bir meşguliyet olan) soyağacı kitapları derleyenler, onlara, bu tür aile grupları hakkında güvenli genellemeler yapabilmeyi kolaylaştıracak yeterli ilgiyi göstermişlerdir.

Alt toplumsal tabakalardan nereye kadar yükselinebilirdi? Kuramsal olarak toplumsal yükselmeyi engelleyecek hiçbir şey bulunmamasına karşın, görüldüğü kadarıyla fazla değil. 1865’te İngiliz çelik patronlarının yüzde 89’u orta sınıf ailelerden, yüzde 7’si (küçük esnaf, bağımsız zanaatkâr vs. dahil) alt orta sınıftan ve yalnızca yüzde 4’ü vasıflı ya da –daha büyük olasılıkla– vasıfsız işçilerden gelmekteydi.¹⁹ Aynı dönemde Kuzey Fransa’daki tekstil imalatçılarının büyük kısmı, aynı şekilde, çoktan orta tabaka olarak görülebilecek kimselerin çocuklarıydı; ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Nottinghamlı çorap üreticilerinin büyük bölümü, aynı kökenden gelmekteydi; üçte ikisi, bilfiil çorap ticaretinden geliyordu. Güneybatı Almanya’da kapitalist girişimin kurucu babaları her zaman zengin insanlar olmamakla birlikte, aralarında, iş yaşamında ve kendi geliştirecekleri endüstrilerde uzun aile deneyimlerine sahip kişilerin sayısı oldukça fazladır (Teknik olarak yenilikçi zanaatkârlar–girişimcilerden çok, Koechlin, Geigy ya da Sarrasin gibi İsviçre–Alsaslı Protestanlar, küçük prenslerin mali işlerini yaparak yetiştirmiş Yahudiler). Kapitalist girişim, eğitilmiş kişileri –özellikle Protestan papazların ya da devlet görevlilerinin oğullarını– değiştirmiş, ancak orta sınıf statülerini değiştirmemişti.²⁰ Burjuva dünyasının meslekleri gerçekten de yeteneğe açık olmakla birlikte, ortalama bir eğitime, mülke ve toplumsal ilişkilere sahip bir aile, hiç kuşku yok ki, diğer orta tabaka ailelerin arasında, görece büyük bir avantajla yarışa başlamakta idi; aynı işi yapan ya da kendilerinininkiyle birleştirilebilecek kaynaklara sahip aynı toplumsal statüden ailelerle kız alıp vermeler de cabasıdır.

Geniş bir ailenin sağladığı ekonomik avantajlar ya da birbirine kenetlenen ailelerin oluşturduğu bağ, kuşkusuz hâlâ önemliydi. İş yaşamında sermayeyi, belki de yararlı iş bağlantılarını ve hepsinden önce güvenilir idarecileri garanti etmekteydi. 1851’de Lille’de Lefebvreler, enişterileri

Amedé Prouvost'un yün kartelini mali olarak desteklediler. 1847'de kurulan ünlü elektrik şirketi Siemens ve Halske, ilk sermayesini bir kuzeninden almıştı. İlk maaşlı çalışanı bir kardeşti ve üç kardeşin (Werner, Carl ve William), sırasıyla Berlin, St Petersburg ve Londra şubelerinin başına geçmesi kadar doğal bir şey olamazdı. Ünlü protestan Mulhouse klanı, sırtlarını birbirine dayamıştı: Dollfus-Mieg'in kurucusu Dollfus'un damadı André Koechlin (hem kendisi hem de babası Mieglerle evlenmişti), dört kayınbiraderi şirketi idare edecek yaşa gelinceye kadar idareyi ele almıştı. Bu arada da amcası Nicholas, "sadece kardeşleri ve eniştesiyle ortak olduğu"²¹ Koechlin aile şirketini yönetmekteydi. Yine bir başka Dollfus, şirketin kurucusunun büyük torunu, bir başka yerel aile şirketine (Schlumberger et Cie) girdi. Ondokuzuncu yüzyılın iş yaşamının tarihi, aileler arası birleşmeler ve birbirlerine nüfuz etmelerle doludur. Bu durum, elde hazır çok sayıda oğlan ve kız çocuklarının bulunmasını gerektirmekteydi; ama zaten, bu konuda herhangi bir eksiklik söz konusu değildi, dolayısıyla var olma savaşı veren yoksul alt orta sınıf haricinde -aile işletmesini devralacak sadece tek bir mirasçıya ihtiyacı olan Fransız köylülüğünden farklı olarak- doğum kontrolü için güçlü bir istek duymuyorlardı.

Peki, bu klanlar nasıl örgütlenmişti? Nasıl faaliyet gösterdiler? Ne zaman aile gruplarını temsil etmekten çıkıp yüksek tutunumlu bir toplumsal grup, yerel bir burjuvazi, hatta (Protestan ve Yahudi bankerler örneğinde olduğu gibi) aile birleşmelerinin işin sadece bir yanını oluşturduğu daha yaygın ve geniş bir ağ halini aldılar? Henüz bu soruları yanıtlayabilecek durumda değiliz.

III

Başka bir deyişle, bu dönemde bir sınıf olarak 'burjuvazi' derken ne kastediyoruz? Ekonomik, siyasal ve toplumsal tanımları birbirinden belli ölçülerde farklılaşsa bile, bu tanımlar arasında fazla güçlük çıkarmayacak kadar bir yakınlık yine de vardı.

Örneğin, öz burjuvazi, ekonomik bakımdan 'kapitalist'ti; yani, sermaye sahibi veya böyle bir kaynaktan gelir elde eden biri ya da kâr sağlayan bir girişimci veya bütün bunların hepsi birdendi. Aslında, ele aldığımız dönemde karakteristik bir 'burjuva' ya da bir orta sınıf üyesi olup da bu tasnife girmeyen çok az insan vardı. 1848'de Bordeauxlu üst düzey 150 aile arasında, doksan işadamı (bu kentte henüz birkaç sanayici bulunmakla birlikte, tüccarlar, bankerler, esnaf vs.), kırk beş mülk sahibi ve *rantiye*

ile, o günlerde değişik özel işler yapan serbest meslek sahibi on beş kişi bulunmaktaydı. Aralarında, 1960'ta Bordeaux'nun üst düzey 450 ailesi içinde tek başına en büyük grubu oluşturan (en azından nominal olarak) maaşlı üst düzey şirket yöneticilerinden bir teki bile bulunmuyordu.²² Şunu da ekleyebiliriz: Özellikle endüstrileşmenin yavaş seyrettiği bölgelerde toprak mülkiyeti ya da daha genel olarak kentteki gayri menkuller, orta ve alt burjuvazi arasında, burjuvazinin gelirinin önemli bir kalemini oluşturmaya devam etmekle birlikte, çoktandır öneminde biraz azalma olmuştu. Hatta bir endüstri kenti olmayan Bordaux'da (1873) üretime dönmeyen, atıl zenginliğin yalnızca yüzde kırkını (en büyük servetin yüzde 23'ü) oluştururken, endüstri bölgesi olan Lille'de aynı dönemde sadece yüzde 31'ini meydana getirmekteydi.²³

Siyaset, herkese aynı ölçüde çekici gelmeyen ya da herkesin aynı ölçüde uygun olmadığı zaman alan ve uzmanlık isteyen bir iş olduğundan, burjuva siyaset yaşamının kadroları doğal olarak biraz farklıydı. Buna karşın, ele aldığımız dönemde burjuva siyaseti, edimsel olarak, halen işinin başında bulunan (ya da bir köşeye çekilmiş) burjuvalar tarafından yürütülmekteydi büyük oranda. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İsviçre Federal Konseyi'nin üyelerinin yüzde 25 ila 40'ı girişimcilerden ve rantiyelerden oluşmaktaydı (Konsey üyelerinin yüzde 20 ila 30'u, bankaları, demiryollarını ve endüstri tesislerini yöneten 'federal baronlar'dı). Bu oran, yirminci yüzyıla göre oldukça büyüktü. Yüzde 15 ila 25'i, halen çalışmakta olan serbest meslek sahiplerinden, örneğin avukatlardan meydana geliyordu (Bu grubun yüzde 50'si, çoğu ülkede kamu yaşamı ve kamu idaresi için gereken standart eğitim düzeyi olan hukuk derecelerine sahipti). Kalan yüzde 20 ila 30'luk bölümünü de, meslekten 'devlet şahsiyetleri' (vali, taşra yargıci ve diğer Devlet Erkânı) oluşturmaktaydı.²⁴ Yüzyıl ortasında Belçika Yasama Meclisi'ndeki Liberal grubun yüzde 83'ünü burjuva üyeler meydana getirmekteydi: bunun yüzde 16'sı işadamı, yüzde 16'sı *mal sahibi*, yüzde 15'i *rantiyeye*, yüzde 18'i meslekten idareci ve yüzde 42'si de serbest meslek sahibi, yani avukatla birkaç doktordu.²⁵ Bu durum, kentlerdeki yerel siyaset düzeyinde aynı, belki daha da büyük oranda geçerliydi; çünkü bölgenin burjuva (yani normal olarak Liberal) kodamanları, buralara doğal olarak hakimdiler. Eğer iktidarın üst basamakları, öteden beri –(Fransa'da) 1830'dan, (Almanya'da) 1848'den itibaren– oraya yerleşmiş eski gruplar tarafından işgal edilmişse, burjuvazi, belediye meclisleri, belediye başkanlığı, mahalle meclisleri gibi 'siyasi iktidarın alt düzeylerine saldırarak buraları fethetmiş' ve yüzyılın son on yıllarında kitle siyasetinin ortaya çıkmasına kadar dene-

timlerini elinde tutmuştur. 1830'dan sonra Lille, aynı zamanda önde gelen işadamları olan valilerce yönetilmiştir.²⁶ İngiltere'de büyük kentlerin, yerel işadamları oligarşisinin elinde olduğu biliniyordu.

'Orta sınıf'ın, yeterince zengin ve yerleşik olmaları kaydıyla yukarıdaki bütün grupları (işadamlarını, mal sahiplerini, serbest meslek sahiplerini ve kuşkusuz başkentler dışında sayısal olarak çok küçük bir grup oluşturan devlet idaresinin üst basamaklarındakileri) içerdiği açıksa da, sözkonusu tanımlamalar, toplumsal bakımdan bu kadar açık değildi. Güçlük, hem toplumsal statü hiyerarşisinde söz konusu tabakanın 'üst' ve 'alt' sınırlarının tanımlanmasında, hem de bu sınırlar içersinde tabaka üyelerinin belirgin biçimde türdeş sayılmasında yatmaktadır: [Oysa] en azından *grande moyenne* [orta sınıf] ile *petite* [küçük] burjuvazi biçiminde kabul edilmiş bir iç tabakalaşma her zaman vardı (Ve bu ikincisi, yavaş yavaş bir tabakaya dönüşerek *de facto* sınıf olmaktan çıkacaktı).

En tepedeki burjuvazi, kısmen bu grubun yasal ve toplumsal açıdan dışlayıcılığına ya da kendi sınıf bilincine bağlı olarak (yüksek olsun aşağı olsun) aristokrasiden ayrıydı. Hiçbir burjuva, sözgelimi Rusya'da veya Prusya'da gerçek bir aristokrat haline gelemeydi ve hatta (Habsburg İmparatorluğu'nda olduğu gibi) aşağı soyluluğa özgü ayrıcalıkların serbestçe dağıtıldığı yerlerde, bir şirketin yönetim kuruluna girmeye ne kadar hazır olsalar da ne Kont Chotek ne de Auersberg için örneğin bir Baron von Wertheimstein, orta sınıf üyesi bir bankerden ve bir Yahudiden başka bir şey değildi. Henüz ılımlı ölçülerde de olsa, bu dönemde işadamlarını –sanayicilerden çok bankerleri ve maliyecileri– sistemli biçimde aristokrasi içerisinde eriten neredeyse bir tek İngiltere vardı.

Öte yandan, 1870'e kadar, hatta ondan sonra da, kendi sınıflarından genç erkekler için uygun olmadığı gerekçesiyle kuzenlerinin yedek subay olmalarına izin vermeye hâlâ yanaşmayan ya da oğulları, askerlik hizmetini, toplumsal bakımdan daha ayrıcalıklı olan süvarilikten ziyade piyade ya da mühendis olarak yapmakta ısrar eden Alman sanayiciler vardı. Fakat şunun da eklenmesi gerekir: Kârlar katlandıkça –ki ele aldığımız dönemde bu son derece önemliydi–, süslerin, ünvanların, soylularla evlenmenin ve genelde aristokratik bir yaşam tarzının yarattığı ayartıya zenginlerin dirençleri azalmaktaydı. İngiltere'nin uyuşmacı olmayan [non-conformist] imalatçıları, İngiliz Kilisesi'ne geçecek ve Fransa'nın kuzeyinde 1850 öncesinin 'gizli Voltaireciliği', 1870'den sonra giderek ateşli bir Katolikçiliğe dönüşecekti.²⁷

İşadamlarının, –en azından İngiltere'de– esnaf gibi halka doğrudan mal satan toplum dışı kişilerle arasına (en azından parakende ticaret, bu

ticaretle uğraşanlara milyonlar kazandırabileceğini gösterinceye kadar) keskin bir niteliksel çizgi çekmelerine karşın, dipteki ayırıcı çizginin ekonomik olduğu çok açıktı. Bağımsız zanaatkârla küçük esnafın, toplumsal statüsüne özlem duymaları dışında burjuvaziyle hemen hiç ortak yanı olmayan *Mittelstand* [orta tabaka] ya da alt orta sınıf üyesi oldukları açıktı. Zengin köylü, bir burjuva olmadığı gibi, beyaz yakalı bir çalışan da değildi. Buna karşın, ondokuzuncu yüzyılın ortasında bu ayırım çizgisi belirgin olmadığından, eski tipte ekonomik olarak bağımsız küçük meta üreticilerinden ya da satıcılarından, hatta (halihazırda modern teknoloji kadrolarının yerini dolduran) vasıflı işçi ve ustabaşılardan oluşma yeterince geniş bir havuz vardı; bunlardan bazıları gelişecek ve en azından kendi çevrelerinde kabul gören burjuvalar haline geleceklerdi.

Demek ki, bir sınıf olarak bujuvazinin ana özelliği, doğumun ve statünün kazandırdığı geleneksel güçten ve nüfuzdan bağımsız bir güç ve nüfuz sahibi kişilerden oluşan bir yapı olmasıydı. Burjuvazinin üyesi olması için, bir insanın 'biri' olması; servetinden, başka insanlara buyurma yetisinden ya da bir biçimde onların üzerinde nüfuz sahibi olmasından ötürü *birey* olarak sayılan bir kişi olması gerekirdi. Bu anlamda, burjuva siyasetinin klasik biçimi, gördüğümüz gibi, küçük burjuvazi dahil altındakilerin kitle siyasetinden tamamen farklıydı. Başı derde girdiğinde ya da bir şikâyeti olduğunda bir burjuva, klasik olarak valiyle, milletvekiliyle, bakanla, eski bir okul arkadaşıyla, bir yakını veya birlikte iş yaptığı birileriyle görüşmek yoluyla kişisel nüfuz kullanır ya da kullanılmasını isterdi. Burjuva Avrupa, gayri resmi himaye ya da karşılıklı terfi sistemiyle, arkadaş bağlarıyla (aynı eğitim kurumlarına, özellikle yerel olmaktan çok ulusal ilişkiler kurulmasını sağlayan yüksek eğitim kurumlarına gitmiş olmaktan kaynaklanan bağlar doğal olarak en önemlileriydi) veya mafyalarla ('arkadaşların arkadaşları') doluydu ya da yaratmıştı.* Bu tip ilişkiler ve bağlantılar arasında biri, farmasonluk, siyasi boyutuyla liberal burjuvazi için fiilen ideolojik çimento işlevi gördüğünden ya da İtalya'da olduğu gibi, bu sınıfın [burjuvazinin] neredeyse tek kalıcı ve ulusal örgütlenmesi olarak, belli ülkelerde, özellikle de Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Latin ülkelerinde çok daha önemli bir amaca hizmet etti.²⁸ Kendisinden, kamuyu ilgilendiren konularda yorum yapması istendiğini düşünen burjuva birey, *The Times*'a ya da *Neue Freie Presse*'ye yazılan bir mektubun, sadece kendi

* Ancak İngiltere'de, ele aldığımız dönemde hızla gelişmiş olan 'devlet okulları' denen okullar, ülkenin farklı kesimlerinden bujuva çocuklarını daha da erken yaşlarda bir araya getirmekteydi. Fransa'da, Paris'teki bazı büyük liselerin (özellikle aydınlar için) benzer bir amaca hizmet etmiş olması mümkündür.

sınıfının geniş bir kesimine ulaşmakla kalmayıp, daha da önemlisi birey olarak itibarına itibar katacağını da bilirdi. Bir sınıf olarak burjuvazi, kitle hareketlerini değil, baskı gruplarını örgütledi. Onun siyasetteki modeli, Chartism değil, Tahıl Yasasına Karşı Birlik'ti.

Burjuvazinin 'tanınmış, itibar sahibi' olma derecesinin, faaliyet alanı ulusal hatta uluslararası sınırlara uzanan *büyük burjuvaziden*, *Aussig'in* veya *Groningen'in* önemli kişileri olan daha ılımlı simalara kadar büyük bir değişkenlik gösterdiğine kuşku yoktur. Zengin, iş bilir bir sanayici, kamu ve kilise yaşamında etkin biri olduğu, seçimlerde gerek belediye düzeyinde gerekse mahalle meclislerinde hükümeti desteklediği için, bölge idaresinin Ticaret Danışmanlığına (*Kommerzienrat*) önerdiği Duisburglu Theodo Boeninger ile karşılaştırıldığında, Krupp, elbette daha fazla saygı beklemiş ve almıştı. Ne var ki, her ikisi de çeşitli biçimlerde 'sayılan' kişilerdi. Milyonerleri zenginlerden, zengileri de hali vakti yerinde olanlardan ayıran züppelik zırhı, toplumun 'orta tabakası'nı 'orta sınıf'a ya da 'burjuvazi'ye dönüştüren bu grup bilinci duygusunu ortadan kaldırmadı (Kaldı ki, özünde bireysel çabayla toplumun daha yüksek basamaklarına tırmanmak olan bir sınıf için oldukça doğaldı bu).

Grup bilinci duygusu, ortak varsayımlara, ortak inançlara, ortak eylem biçimlerine dayanmaktaydı. Ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinin burjuvazisi ağırlıklı 'liberal'di, ama ideolojik anlamda; Liberal partilerin etkin olduğunu görmemize karşın, bunun mutlaka bir parti duygusu biçimini alması gerekmiyordu. Onlar, kapitalizme, rekabetçi özel girişime, teknolojiye, bilime ve akıla inanıyorlardı. Hukukun egemenliğiyle ve yoksullara haddini bildiren bir düzenle uydukları sürece, ilerlemeye, belli ölçülerde temsili yönetime, belli ölçülerde toplumsal haklara ve özgürlüklere inanıyorlardı. Dinden çok kültüre inanıyor, uç durumlarda kilise yerine, ibadet eder gibi operaya, tiyatroya ya da konsere gidiyorlardı. Kariyerin, girişime ve yeteneğe açık olmasına; kendi yaşamlarının bunun yararını kanıtladığına inanıyorlardı. Gördüğümüz gibi, bu dönem boyunca, perhizin ve ölçülülüğün erdemine duyulan geleneksel ve çoğunlukla püriten inanç, başarının gerçekliğine karşı koymakta zorlanıyordu, ama yine de pişmanlık duyuyorlardı. 1855'te bir yazarın ileri sürdüğü gibi, eğer Alman toplumu bir gün çökecekse, bu, "burjuvazinin [*Buergersinn*] sadelik ve çalışkanlık duygusuyla; yaşamın tinsel güçleriyle; bilimi, fikirleri ve yeteneği Üçüncü Tabaka'nın ilerici gelişmesiyle özdeşleme çabasıyla dengelemeden"²⁹ orta sınıfların gösteriş ve lüks peşinde koşmaya başlamasından olacaktı. Her yanı saran bir var olma mücadelesi; hem uygunluğun, hem de uygunluğu sağlayabilecek temel olarak ahlaki niteliklerin

varlığının, zaferle, hatta sadece hayatta kalmayla ispatlandığı doğal seçim, belki de eski burjuva ahlakının yeni duruma gösterdiği uyumu yansıtmaktadır. İster toplumsal ister başka türden olsun, Darwincilik, bu sıfatla formüle edilmeden önce bile, sadece bilim değil, aynı zamanda ideolojiydi de. Bir burjuva olmak, yalnızca üstün olmak değil, aynı zamanda eski püriten niteliklere denk ahlaki niteliklere sahip olunduğunu göstermek demektir.

Fakat burjuva olmak, başka her şeyden daha fazla üstünlük anlamına gelmekteydi. Burjuva, yalnızca (devletin ya da Tanrının dışında) kimseden emir almayan bağımsız biri değil, aynı zamanda kendisi emir veren biriydi. Sadece bir işveren, girişimci ya da kapitalist değil, toplumsal bakımdan bir 'sahip', bir 'efendi' (*Fabrikherr*), bir 'patron' ya da 'şef'ti. Evinde, iş yaşamında, fabrikasında bu emir tekeline sahip olması, onun benlik tanımı için hayatiydi ve ister adsal ister gerçek olsun, onun şu biçimsel iddiası, dönemin bütün endüstriyel çekişmelerinde temel bir öğedir: "Fakat, ben aynı zamanda Ruhların Yöneticisiyim, yani bütün işçilerin reisiyim [*chef*] ... Ben, otoritenin ilkesini temsil ediyorum ve bana saygı gösterilmesini sağlamaya mecburum: İşçi sınıfıyla olan ilişkilerimin bilinçli hedefi, her zaman bu olmuştur."³⁰ Sadece, özünde bir işveren olmayan veya kendisine bağlı çalışan kimse bulunmayan serbest meslek sahibi ya da sanatçıyla aydın, temel olarak bir 'sahip' (efendi) değildi. Fakat, burada bile 'otorite ilkesi' vardı: Kıta Avrupası'nın geleneksel üniversite profesörünün, otokratik tabibin, orkestra yöneticisinin ya da kaprisli bir ressamın davranış tarzında bir 'otorite ilkesi' mevcuttu. Krupp, ne kadar emrindeki işçi ordusuna buyurabiliyorsa, Richard Wagner de dinleyicilerinden tam bir itaat bekliyordu.

Tahakküm, aşağılığı [madunluk] imler. Fakat, ondokuzuncu yüzyıl ortalarının burjuvazisi, (ast kitleler arasında en azından saygıdeğer alt orta sınıflar arasına yükselmesi beklenenlerle, iflah olmazları birbirlerinden ayırt etmek için çaba gösterilmesi gerekse de) alt sınıfların, (üzerinde temelli hiçbir anlaşmazlık bulunmamakla birlikte) bu aşağılık doğası hakkında bölünmüştü. Başarı, kişisel liyakatten kaynaklandığı için, başarısızlığın da kişinin liyakatsizliğinden kaynaklandığı açıktı. İş yaşamında başarılı olmak için çok fazla bir beyin gücü gerekmediği, tersine, salt beyin gücünün, zenginliğin, hele hele 'sağlam' görüşlerin garantisi olmadığı açık olduğundan, püriten olsun laik olsun geleneksel burjuva etiği, bunu zekâ noksanlığından çok ahlaki ya da tinsel zayıflığa yormuştu. Bu, mutlaka anti-entelektüellik anlamına gelmemekle birlikte, iş yaşamında başarılı olanlar, ampirizmi ve sağduyuyu kullanan çoğunlukla zayıf eğitilmiş kişiler olduğundan, anti-entelektüellik İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de yaygın bir görüngüydü. Ruskin bile, "işgüzar metafizikçiler,

iyi insanlarla *etkin* insanları her zaman birbirine karıştırırlar ve en katışıksız dünya işlerinin tekerleri arasına örümcek ağları örerler” derken, ortak düşünceyi yansıtmaktaydı. Samuel Smiles ise, meseleyi daha basit biçimde ifade etmektedir:

“Çoğu zaman değerli olsalar da, kitaplardan edinilen deneyim, öğrenme [deneyiminden] başka bir şey değildir; oysa, gerçek yaşamdan elde edilen deneyim, bilgeliğin deneyimidir ve ikincisi birincisinden, kat kat değerlidir.”³¹

Fakat, ahlaki açıdan yapılacak üst ve alt biçimindeki basit bir sınıflamanın, (‘saygıdeğer’ olanları, sarhoş ve sefih emekçi kitlelerden ayırt etmek için yeterli olmasına karşın) sürekli mücadele halinde olan alt orta sınıflar dışında, artık yetersiz kaldığı açıktı; çünkü, eski değerler, başarılı ve zengin burjuvazi için artık gözle görülür biçimde geçerli değildi. Perhiz ve çalışma ahlakı, 1860’ların ve 1870’lerin başarılı Amerikalı milyonerleri, hatta iş yaşamından çekilip bir sayfiyede gününü geçiren zengin imalatçılar, hele hele onların *rantiye* yakınları için geçerli olamazdı. Ruskin’in sözleriyle bu insanların ideali şuydu:

“Arkasındaki demire ve kömüre rağmen bu yaşam, tatlı tatlı sallanmakta olan bir dünyada geçirilmelidir. Bu dünyanın her hoş köşesinde, hoş bir arabanın içinde, fundalıkların arasından geçilerek varılan güzel bir kaşane ... büyücek bir park; geniş bir bahçe ve limonluklar bulunacaktır. Bu kaşanede ... keremeleriyle ve güzel ailesiyle bir İngiliz beyefendisi yaşayacak ve her daim karısına yatak odası takımları, mücevherler, oğullarına av için atlar, köpekler alabilecek, kendisi de Highlands’de ava çıkabilecektir.”³²

Bundan sonra, sınıfın *biyolojik* üstünlüğüyle ilgili alternatif kuramların önemi artmaya ve ondokuzuncu yüzyıl burjuva *dünya görüşü*nün büyük bölümünü kaplamaya başlayacaktır. Üstünlük, genetik olarak sonraki kuşaklara aktarılan doğal seçilimin sonucuydu (14. Bölüme bakınız). O sıralarda burjuvazi, farklı bir tür olmasa bile, tarihsel ya da kültürel olarak çocukluk ya da çok çok ergenlik düzeyinde kalmış alt türlerden farklı, insanın evriminde daha yüksek bir evreyi ifade eden en azından üstün bir ırkın üyesiydi.

Demek ki, efendilikten (sahiplikten) efendi-ırk olmaya sadece kısa bir adım kalmıştı. Ancak, tahakküm etme hakkı, bir tür olarak burjuvazinin sorgusuz sualsiz üstünlüğü, sadece aşağılıklığı değil, (bir kez daha, burjuva dünya görüşünü büyük ölçüde simgeleyen) erkek-kadın ilişkisinde olduğu gibi, ideal olarak kabul edilmiş, istenen bir aşağılıklığı içermek-

teydi. Kadınlar gibi işçiler de, sadık ve kanaatkâr *olmalıydılar*. Eğer değilseler, bunun nedeni mutlaka, burjuvazinin toplum evreninde hayati bir sima olan 'dış tahrikçi'dir. En iyi, en zeki, en vasıflı işçilerin zanaat birliklerinin üyeleri olduğu gören gözler için son derece açık olmasına karşın, safderun fakat güçlü kuvvetli işçileri sömüren tembel yabancı söylenini yok etmek mümkün olmadı. 1869'da bir Fansız maden yöneticisi, Zola'nın *Germinal*'de canlı bir dille anlattığı grevin vahşice bastırılması sırasında "işçilerin davranışının acınacak halde" olduğunu yazmıştı, "fakat, onların tahrikçilerin yabani aygıtlarından başka bir şey olmadıklarını unutmamak gerekir."³³ Daha kesin bir dille; boyun eğmek, sersemlik ve budalalık kalıbına uyması olanaksız olduğundan, etkin bir işçi sınıfı militanının ya da potansiyel önderin tanım gereği 'tahrikçi' olması *gerekmektedir*. 1859'da –biri yeşilaycı, altısı Primitive Metodist ve ikisi vaiz– Seaton Delavalli dokuz dürüst madenci, *karşı çıktıkları* bir grevden sonra iki aylığına hapishaneye gönderildiğinde, maden yöneticisinin bu konuda kafası tamamen açıktı: "Onların saygıdeğer insanlar olduklarını biliyorum; onları hapse tıktırmamın nedeni de bu. Düşünemeyenleri hapse göndermenin bir faydası olmaz."³⁴

Bu tutum, alt orta sınıf içinde eriyerek, kendiliğinden bir biçimde, potansiyel önderlerinden kurtulmadıkları sürece, burjuvazinin alt sınıfların boynunu yurmaya kararlı olduğunu yansıtmaktaydı. Fakat, aynı zamanda dikkate değer bir güven düzeyini yansıtmaktaydı. Sürekli köle ayaklanması korkusuyla yaşayan (*Devrim Çağı*, 11. Bölümün başında yer aları epigrafa bakınız) 1830'ların bu fabrika sahipleriyle şimdi aramızda dağlar var. Efendi–imalatçılar, işverenin işçiyi dilediği gibi işe alıp işten çıkarma mutlak hakkına getirilecek herhangi bir sınırlamanın arkasında komünizm tehlikesinin bulunduğunu söylediklerinde, toplumsal devrimi değil, sadece mülkiyet hakkıyla tahakküm etme hakkının birbirinden ayrılmaz olduğunu ve bir kere mülkiyet hakkına karışılmasına göz yumulursa burjuva toplumunun mahvolacağını kastediyorlardı.³⁵ Dolayısıyla, toplumsal devrim hayaleti kendinden emin kapitalist dünyayı bir kez daha istila ettiğinde, korkunun ve nefretin tepkisi çok daha isterik oldu. Paris Komüncülerinin katledilmesi (9. Bölümüne bakınız), bu tepkinin şiddetine tanıklık etmektedir.

IV

Efendiler sınıfı: Evet. Peki hakim sınıf mı? Bunun yanıtı daha karmaşıktır. Burjuvazinin, eski tarz toprak sahibinin topraklarında yaşayanlar üzerinde *de jure* ya da *de facto* konumundan kaynaklanan etkin bir devlet iktidarı

oluşturması anlamında bir hakim sınıf olmadığı besbelli bir şeydi. Burjuva, normal olarak, kendisinin olmayan, bilfiil işgal ettiği yapıların ('evim, şatomdur') en azından dışında bulunan bir devlet iktidarının ve devlet idaresinin içerisinde faaliyet göstermekteydi. Burjuva efendiler, bu tür bir doğrudan egemenliği ancak, bu otoritenin çok uzağında kalan bölgelerde (örneğin madencilik yapılan tecrit durumdaki yerlerde) veya (Birleşik Devletler'de olduğu gibi) devletin zayıf olduğu yerlerde, ister devlet otoritesinin yerel temsilcilerine buyruk vermek, isterse Pinkerton'un* adamlarından kurulu özel ordular ya da 'düzen'i korumak için silahlı 'vigilante'** gruplar oluşturmak suretiyle uygulayabildiler. Bunun yanında, ele aldığımız dönemde, burjuvazinin biçimsel siyasi denetime sahip olduğu veya onu eski siyasi seçkinlerle paylaşmadığı devlet örnekleri hâlâ son derece ayrıksıydı. Çoğu ülkede, (belki ast ya da yerel yönetim düzeyi dışında) burjuvazinin (öyle de tanımlansa) siyasi iktidarı denetlemediği ya da uygulamadığı açıktı.

Burjuvazinin uyguladığı şey hegemonya, giderek belirlediği şeyse siyaysıydı. Ekonomik gelişme modeli olarak kapitalizmin seçeneği yoktu. Ele aldığımız dönemde bu, hem liberal burjuvazinin (bölgelere göre değişikliğe uğramakla birlikte) ekonomik ve kurumsal programının hayata geçirilmesi demekti, hem de bizzat burjuvazinin devlet içindeki hayati konumunu ifade etmekteydi. Sosyalistler için bile proletaryanın zaferine giden yol, tam gelişmiş bir kapitalizmden geçiyordu. Kapitalizmin 1848'den önceki geçiş bunalımı, (*Devrim Çağı*, 16. Bölüme bakınız) aynı zamanda, en azından İngiltere'de bir an için onun son bunalımıymış gibi görünmüştü, fakat 1850'lerde, kapitalizmin en büyük büyüme döneminin henüz başında olduğu ortaya çıktı. Başlıca kalesi olan İngiltere'de de, başka yerlerde de sarsılmaz bir yapısı vardı; toplumsal devrimin geleceği, paradoksal olarak, yerli olsun yabancı olsun burjuvazinin, sonunda kendi yıkılışını mümkün kılacak muzaffer bir kapitalizm yaratmasına her zamankinden daha fazla bağlı görünüyordu. Gerek İngiltere'nin Hindistan'ı, Amerika'nın da Meksika'nın yarısını fethetmesini o sırada tarihsel olarak ilerici görüp (bir anlamda) selamlayan Marx, gerekse kendi gelenekçilerine karşı Birleşik Devletlerle ya da İngiliz egemenliğiyle ittifak arayışındaki Meksika'da veya Hindistan'daki ilerici unsurlar, aynı küresel

* Pinkerton, Allan (1819-84). İskoç asıllı Amerikalı detektif. 1850 yılında bir dedektiflik bürosu kurdu. Abraham Lincoln'a karşı hazırlanan bir suikastı ortaya çıkardı. Hatıralarını yazdı -çn.

** VIGILANCE COMMITTEE üyesi. Huzuru sağlamak amacıyla kurulan yasadışı örgüt -çn.

durumu kabul ediyorlardı. Viyana'daki, Berlin'deki ya da St Petersburg'taki burjuva karşıtı ve liberal karşıtı muhafazakâr rejimlere gelince, kapitalist ekonomik gelişmenin seçeneğinin geri kalmışlık, dolayısıyla zayıflık olduğunu ister istemez kabul ettiler. Onların sorunu, burjuva-liberal siyasi rejimlere yol açmadan, kapitalizmi ve onunla birlikte burjuvaziyi nasıl geliştirecekleri sorunuydu. Burjuva toplumunu ve burjuva düşünceleri basitçe reddetmek, yaşama şansı olan bir seçenek değildi artık. Kapitalizme kayıtsız şartsız direnme işini açıkça üzerine alan tek kurum olan Katolik Kilisesi, kendini yalıtılmakla kaldı. 1864'ün *Syllabus of Errors*'ü (122. sayfaya bakınız) ve Vatikan Konseyi, tam da ondokuzuncu yüzyıla damgasını vuran herşeyi reddindeki aşırılıkla, tümüyle savunmaya çekildiğini göstermekteydi.

'Liberal' biçimleriyle burjuva programının elde ettiği tekel, 1870'lerden itibaren ufalanmaya başladıysa da, ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde genel olarak rakipsizliğini sürdürdü. Ekonomik meselelerde Orta ve Doğu Avrupa'nın mutlakçı yöneticileri bile, kendilerini, serflığı kaldırırken ve devletin ekonomideki geleneksel denetim aygıtlarını ve iktisadi ayrıcalıkları parçalarken buluverdiler. Siyasi konularda, daha ılımlı türden burjuva liberallerine ve ismen de olsa onların temsili kurumlarına başvurdukları ya da en azından onlarla uzlaştıkları görüldü. Eski aristokrasinin (bu sözcükten artık anlaşıldığı anlamda) kültür dünyasının her yanından açıkça geri çekilmesiyle, burjuva yaşam tarzı kültürel açıdan da aristokrasiye galebe çaldı: Bunu yapmayanlar, Matthew Arnold'un (1822-88) 'barbarları' haline geldiler. 1850'den sonra, Bavyera kralı II. Ludwig (1864-86) gibi deliler dışında kralları sanatın büyük hamisi olarak, ekzantrikler dışında soylu kodamanları büyük sanat koleksiyoncuları olarak düşünmek kolay değildi.* 1848'den önce burjuvazinin sahip olduğu varlıklar, hâlâ toplumsal devrim korkusu tarafından nitelenmekteydi. 1870'ten sonra da, yine çalışan sınıfların yükselen hareketinden duyulan aynı ölçüde bir korku, bu varlıkların temelini oyacaktı. Fakat, bu ara dönemde burjuvaların zaferi, tartışmasız ve rakipsiz görünüyordu. Burjuva toplumuna hiçbir zaman yakınlık duymamış biri olan Bismarck, çağın 'maddi çıkarlar' çağı olduğuna hükmetmişti. Ekonomik çıkarlar, 'temel bir güç'tü. "Ülke gelişirken, ekonomik sorunlar da ilerliyor; bunu durdurmanın olanaksız olduğuna inanıyorum."³⁶ Fakat, eğer kapitalizm ve dünya, burjuvazi tarafından ve burjuvazi için yapılmadıysa, bu dönemde bu temel gücü temsil eden neydi?

* Rus imparatorluk balesi, belki de tek istisnadır; fakat saray mensuplarıyla onların dansçıları arasındaki ilişki, salt kültürel bir ilişkiden ibaret değildi.